

UDK 34.08:929 Konstantinović M. ; 341.63:339.5(497.1)

CERIF: H 250, H 300

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_22MK07A

Dr Marko JOVANOVIĆ*

**DOPRINOS MIHAILA KONSTANTINOVIĆA MODERNIZACIJI
JUGOSLOVENSKE PRIVREDE – STVARANJE
SPOLJNOTRGOVINSKE ARBITRAŽE**

Spoljnotrgovinska arbitraža u Beogradu predstavlja jedno od velikih i trajnih dela koja su ostala iza profesora Mihaila Konstantinovića. On je bio jedan od glavnih proponenata njenog osnivanja i njen prvi predsednik. U tom svojstvu, bio je u prilici da usmerava rad Spoljnotrgovinske arbitraže tako da ona što pre dobije poverenje privrednih subjekata i izgradi autoritet i u zemlji i u inostranstvu. Statistike potvrđuju da se beogradska Arbitraža veoma brzo svrstala među vodeće svetske arbitražne institucije i da je postala uticajna i na nacionalnom i na međunarodnom planu. U radu se predstavljaju i analiziraju različiti načini na koje je profesor Konstantinović animirao rad Spoljnotrgovinske arbitraže i njenim uspešnim rukovođenjem započeo moderno doba razvoja jugoslovenskog i srpskog arbitražnog prava.

Ključne reči: *Spoljnotrgovinska arbitraža u Beogradu. – Pravilnik Spoljnotrgovinske arbitraže. – Arbitražni postupak. – Istorija arbitraže. – Mihailo Konstantinović.*

* Vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, marko.jovanovic@ius.bg.ac.rs.

1. UVOD

Hvaljen kao „kodifikator imovinskog prava i pisac istančanih studija sa izuzetnim osećajem za jezik i stil“ (Perović 1996, 9 i 32) te kao „jedan od najuglednijih i najpoštovanijih profesora Pravnog fakulteta koji je, vođen strašću za savršenstvom, uspevao da pronađe originalna rešenja za najsloženije probleme“ (Lukić 1982, 5–6), Mihailo Konstantinović je ostavio dubok trag u mnogim oblastima privatnog prava.

Iako je današnjim generacijama pravnik verovatno najpoznatiji po svojoj *Skici za zakonik o obligacijama i ugovorima*, profesor Konstantinović je za sobom ostavio mnoga dugoročno značajna dela. Jedno od njih je i prva domaća moderna institucionalna arbitraža, čiji je zadatak bio da organizuje arbitražno rešavanje sporova iz međunarodnih trgovinskih odnosa. Naime, profesor Konstantinović je bio jedan od glavnih proponenata osnivanja Spoljnotrgovinske arbitraže pri Trgovinskoj komori Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Tokom skoro tri decenije, koliko je obavljao dužnost njenog predsednika (1947–1974), i to prvog u istoriji te institucije, presudno je uticao na razvoj Spoljnotrgovinske arbitraže i izgradnju njenog ugleda. Čak i nakon povlačenja sa dužnosti predsednika, profesor Konstantinović je u Spoljnotrgovinskoj arbitraži ostao kao član predsedništva sve do smrti (Đurović 1982, 9), tako da je njegov uticaj na oblikovanje te institucije trajao čitavih trideset pet godina.

Uspešnost njegovog rukovođenja jasno potvrđuju statistike. Već prve godine svog rada, Spoljnotrgovinska arbitraža je imala četiri predmeta, što je i za današnje kriterijume veoma uspešno, dok je na svom vrhuncu, u periodu osamdesetih godina HH veka, imala između 73 i 141 predmeta godišnje (Vasiljević 1997, 4 fn. 7).¹ Kako su pokazala uporedna istraživanja koja je povodom proslave pedesetogodišnjice osnivanja sproveo njen tadašnji predsednik profesor Mirko Vasiljević, Spoljnotrgovinska arbitraža po ovom rezultatu nije značajno zaostajala za mnogo starijim i poznatijim Arbitražnim sudom Međunarodne trgovinske komore u Parizu u istom vremenskom periodu (Vasiljević 1997, 4, fn. 7, sa daljim upućivanjima).

¹ Navedene statistike obuhvataju samo klasične sporove međunarodnog trgovinskog prava. Osim njih, osamdesetih godina HH veka Spoljnotrgovinska arbitraža je organizovala vođenje i po nekoliko stotina tzv. sajamskih postupaka godišnje. To su bili tipski sporovi male vrednosti nastali zbog neplaćanja zakupnine na sajmovima. Sajmovi su morali da podnose tužbe iz knjigovodstvenih razloga, ali zapravo ni oni nisu bili zainteresovani za meritorno rešenje, pa se zato ti sporovi posebno navode u statističkim izveštajima Arbitraže (Vasiljević 1997, 4 fn. 7).

Iako su se ratovi devedesetih godina prošlog veka i ekonomska izolacija zemlje odrazili na rad Spoljnotrgovinske arbitraže tako što su uticali na drastičan pad broja predmeta čije je rešavanje organizovala, ta institucija je ipak odolela teškoćama i izazovima nestabilnih vremena.² Uspela je da „preživi“ čak četiri promene državnog uređenja, tako da i danas, kao Stalna arbitraža pri Privrednoj komori Srbije, opstaje na sve konkurentnijem „tržištu arbitražnih usluga“, trudeći se da drži korak sa razvojem arbitražnog prava i prakse.

Moglo bi se pretpostaviti da bi takva izdržljivost i dugovečnost Stalne arbitraže teško bila moguća da joj profesor Konstantinović nije postavio zdrave i čvrste temelje. Zato ćemo u ovom radu nastojati da prikazemo kako je profesor Konstantinović, osnivanjem Spoljnotrgovinske arbitraže i višedecenijskim animiranjem njenog rada, otvorio novu eru u razvoju arbitražnog prava i prakse u Jugoslaviji, odnosno Srbiji. U tom cilju najpre ćemo objasniti kontekst u kojem je nastala Spoljnotrgovinska arbitraža, zatim ćemo predstaviti najznačajnije odredbe njenog prvog pravilnika i, konačno, analizirati glavne pretpostavke za uspešan rad Arbitraže.

2. KONTEKST OSNIVANJA SPOLJNOTRGOVINSKE ARBITRAŽE

Uprkos teškim razaranjima kojima je bila izložena u Drugom svetskom ratu i veoma složenoj unutrašnjopolitičkoj situaciji, ondašnja Jugoslavija se trudila da učestvuje u događajima za koje će se pokazati da su bili ključni za razvoj međunarodnih privrednih odnosa u HH veku. Jedan od tih događaja je bila i Monetarna i finansijska konferencija Ujedinjenih nacija, poznatija kao Konferencija u Breton Vudsu. Ova konferencija je održana u julu 1944. godine i bila je posvećena dogovaranju o uređenju međunarodnog ekonomskog poretka koji bi bio uspostavljen po završetku Drugog svetskog rata.³ Kao što je dobro poznato, na konferenciji su usvojeni sporazumi i predlozi za podsticanje međunarodne privredne saradnje, liberalizaciju prekogranične trgovine i napuštanje do rata dominantne protekcionističke paradigme.

² Više o tome vid. u Mitrović 2003, 122–123; Stanivuković 2022, 7.

³ Da je prihvatio predlog dr Ivana Šubašića da u junu 1944. godine postane jugoslovenski ambasador u Sjedinjenim Američkim Državama, moglo je da se desi da predstavnik Jugoslavije na konferenciji u Breton Vudsu bude upravo profesor Konstantinović. Ovako, jugoslovenski delegat je bio Vladimir Ribar, tadašnji savetnik u Ambasadi u Vašingtonu.

Nagli rast svetske privredne aktivnosti koji se predviđao po završetku Drugog svetskog rata nosio je i rizik od porasta broja sporova između privrednih subjekata. Svesne tog rizika, nove jugoslovenske vlasti su odmah po oslobođenju zemlje počele da rade na uspostavljanju mehanizama koji bi uspešno odgovorili izazovima očekivane brojnosti i posebnosti tih sporova. Napori vlasti su išli u dva pravca.

Prvi pravac je bilo uspostavljanje mreže specijalizovanih pravosudnih organa nadležnih za rešavanje privrednih sporova bez elementa inostranosti. Primećeno je da bi bilo „(...) *nepravilno i neopravdano da se imovinski sporovi između državnih privrednih preduzeća rešavaju pred redovnim sudovima prema opštim pravnim normama građanskog prava i po relativno sporom i složenom građansko-parničnom postupku*“ (Kidrič 1946, 201). Zato je Zakonom o rešavanju imovinskih sporova putem arbitraže⁴ bilo predviđeno da se međusobni sporovi tadašnjih domaćih privrednih društava iznose na rešavanje posebnom sistemu tročlanih veća obrazovanih pri okruzima, autonomnim pokrajinama i republikama, a koje je objedinjavala Glavna državna arbitraža, osnovna pri Vladi FNRJ. Državna arbitraža, nazvana i organizovana po sovjetskom modelu (Goldštajn 1967, 55), ipak nije predstavljala arbitražu u smislu od države nezavisnog, alternativnog načina rešavanja sporova u kome stranke imaju široku dispoziciju. Dispozicija stranaka u državnoj arbitraži bila je ograničena u pogledu dva bitna elementa postupka. Prvo, jedan član arbitražnog veća je bio imenovan od državnog organa pri kome je data arbitraža bila organizovana. Drugo, osim inače merodavnih izvora prava (ugovora, uzansi, zakona i sl.), državna arbitraža je sporove trebalo da rešava u skladu privrednim planom i privrednom politikom Vlade FNRJ (Kidrič 1946, 201–202). Prema tome, uprkos formalnoj odvojenosti od sistema redovnih državnih sudova i okolnosti da je imala poneka svojstva arbitraže kakvu danas znamo (na primer, jednostепенost postupka), državna arbitraža se pre mogla kvalifikovati kao začetak specijalizovanog privrednog sudstva nego kao alternativni sistem rešavanja privrednih sporova. U teoriji tog doba državna arbitraža se karakteriše kao stručno upravno telo koje je tokom godina sve više popimalo elemente sudskog organa (Ilić 1975, 84). Postepeni hod sistema državne arbitraže ka klasičnom specijalizovanom privrednom sudstvu okončan je 1954. godine,

⁴ Zakon o rešavanju imovinskih sporova putem arbitraže, *Službeni list FNRJ* 103/46. Ovaj Zakon je prestao da važi 2. januara 1948. godine, kada je stupio na snagu Zakon o Državnoj arbitraži, *Službeni list FNRJ* 107/47. Taj zakon je pretrpeo određene izmene i dopune godinu dana kasnije (*Službeni list FNRJ* 50/49).

kada je, članom 105 tada usvojenog Zakona o privrednim sudovima,⁵ Glavna državna arbitraža pretvorena u Vrhovni privredni sud a ceo sistem državnih arbitraža „pretopljen“ u privredne sudove odgovarajućih nivoa.⁶

Drugi pravac prilagođavanja na ekonomske prilike nastale posle Drugog svetskog rata bilo je podsticanje klasične međunarodne trgovinske arbitraže u današnjem smislu te reči. Taj pravac prilagođavanja je bio mnogo značajniji za delotvorno poslovanje jugoslovenskih privrednih subjekata na inostranim tržištima. Treba primetiti da je arbitraža kao alterantivni mehanizam rešavanja sporova bila poznata i u predratnoj Jugoslaviji, odnosno Srbiji. U literaturi se navodi podatak da se iz(a)brani sudovi u našem pravu prvi put pojavljuju 1857. godine, kada je knez Aleksandar Karađorđević doneo Ukaz o ustanovljenju Trgovačkog odbora u Beogradu, u čijem se paragrafu 37 predviđa obrazovanje Izbranog suda u okviru tog tela (Vasiljević 1997, 3 fn. 3). Profesor Goldštajn beleži da se u Kraljevini Jugoslaviji veliki deo trgovinskih sporova rešavao pred izbranim sudovima, kako stalnim tako i *ad hoc* (Goldštajn 1967, 55). Kako dalje objašnjava, stalni izbrani sudovi su se organizovali pri produktnim berzama u Beogradu, Novom Sadu, Somboru, Zagrebu i Ljubljani, pri trgovačkim i trgovačko-industrijskim komorama u Beogradu, Zrenjaninu (tadašnjem Velikom Bečkereku), Banja Luci, Podgorici, Sarajevu, Zagrebu, Osijeku, Splitu i Skoplju, kao i pri udruženjima trgovaca i industrijalaca u Osijeku i Sušaku (Goldštajn 1967, 55).

Posle Drugog svetskog rata i promene političkog i ekonomskog poretka u zemlji, osnivanje nove arbitražne institucije koja bi bila sposobna da izađe na kraj sa svim izazovima spoljne trgovine, koja se u to vreme odvijala u vrlo specifičnim uslovima, postala je nužnost (Milošević 1959, 198; Trajković 2000, 24; Đorđević 2010, FTCA-1). Profesor Konstantinović je to dobro i blagovremeno uočio, pa je, kao rezultat njegovih zalaganja, Uredbom o Trgovinskoj komori FNRJ,⁷ obezbeđen pravni osnov za formiranje dve arbitražne institucije u okviru Komore: Pomorske i Spoljnotrgovinske arbitraže. Članom 13 stav 1 te Uredbe bilo je predviđeno da se pred Spoljnotrgovinskom arbitražom rešavaju sporovi trgovačke prirode koji nastanu iz spoljnotrgovinskog prometa domaćih organizacija, ustanova i preduzeća sa inostranim organizacijama, ustanovama i preduzećima. Time su nadležnosti Spoljnotrgovinske arbitraže usklađene sa opštim ciljevima

⁵ *Službeni list FNRJ* 31/54.

⁶ Članom 1 Zakona o sudovima iz 1954. godine (*Službeni list FNRJ* 30/54) bilo je predviđeno da u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji suđenje vrše redovni, privredni i vojni sudovi.

⁷ *Službeni list FNRJ* 103/46.

Trgovinske komore propisanim članom 2 Uredbe, a to su: a) uspostavljanje i održavanje poslovnih i društvenih veza sa inostranim trgovačkim i drugim privrednim organizacijama; b) saradnja na organizovanju međunarodnih sajmova uzoraka u zemlji i učešću na inostranim sajmovima; v) saradnja na propagandi spoljne trgovine FNRJ i g) vršenje ostalih poslova koji Komori budu povereni pojedinim zakonima, uredbama i pravilnicima. Iako je Uredba stupila na snagu danom objavljivanja u „Službenom listu FNRJ“, 20. decembra 1946. godine, Spoljnotrgovinska arbitraža je formalno osnovana tek naredne godine, kada je na snagu stupio njen Pravilnik.⁸ Godinu dana kasnije zaokruženo je stvaranje normativnih akata Spoljnotrgovinske arbitraže usvajanjem posebnog Pravilnika o postupku za mirenje.⁹

Nakon konstituisanja Spoljnotrgovinske arbitraže pri Trgovinskoj komori FNRJ, počeo je talas osnivanja sličnih institucionalnih arbitraža i u okolnim državama. Tako su, primera radi, Stalni arbitražni sud pri Privrednoj komori Mađarske i Arbitražni sud pri Privrednoj komori Čehoslovačke osnovani 1949. godine, dok je Međunarodna trgovinska arbitraža pri Privrednoj komori Rumunije osnovana 1953. godine. Time su te države pokušale da uhvate korak sa praksom koja je već bila uspostavljena u državama severne i zapadne Evrope, gde su arbitražne institucije osnivane krajem XIX i početkom HH veka.¹⁰ Ipak, čini se da je Spoljnotrgovinska arbitraža bila nešto uspešnija od ostalih, tako da je za vreme dok je na njenom čelu stajao profesor Konstantinović uspela da se uzdigne u jednu od dvadesetak najpoznatijih arbitražnih institucija na svetu (Đurović 1982, 10). Takođe, za razliku od mnogih okolnih država, Jugoslavija nije bila članica Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć, što je doprinelo slobodnijem razvoju beogradske Arbitraže u godinama koje su usledile.

U kontekstu osnivanja Spoljnotrgovinske arbitraže, zanimljivo je primetiti da zamah koji je dobila međunarodna arbitraža nije obuhvatio i unutrašnju arbitražu. Naime, otkako je, stupanjem na snagu pravosudnih zakona

⁸ *Službeni list FNRJ* 26/47.

⁹ *Službeni list FNRJ* 102/48.

¹⁰ Primera radi, Londonski međunarodni arbitražni sud je osnovan 1892. godine, Arbitražni sud Ciriške privredne komore 1911. godine, Arbitražni institut pri Stokholmskoj privrednoj komori 1917. godine, a Arbitražni sud Međunarodne trgovinske komore u Parizu 1922. godine. Detaljnije o razvoju međunarodne trgovinske arbitraže u HH veku vid. u Born 2022, 7–65, a o razvoju vodećih evropskih arbitražnih institucija u Trajković 2000, 72–92.

1954. godine, izvršena puna judikalizacija sistema državne arbitraže,¹¹ nestao je pravni osnov za arbitražno rešavanje privrednih sporova bez elementa inostranosti. Tako je, članom 7 Zakona o privrednim sudovima, bilo predviđeno da se za sporove iz nadležnosti privrednih sudova ne mogu osnivati ni ugovarati izabrani sudovi, osim ako zakonom nije drugačije određeno. Članom 3 stav 2 istog zakona mogućnost osnivanja i ugovaranja arbitraža dozvoljena je za sporove u kojima je jedna od strana inostrano fizičko ili pravno lice, ali ne i za sporove između domaćih subjekata.¹² Kao verovatne razloge nedopuštenosti unutrašnje arbitraže profesor Poznić navodi tadašnje manjkavosti arbitraže kao načina rešavanja sporova (okolnost da su se u to vreme arbitri češće ponašali kao zastupnici stranaka koje ih imenuju nego kao nepristrasni odlučioци) i opasnost zloupotrebe (nametanje arbitraže od ekonomski jače strane slabijoj) (Poznić 1954, 306–307).

Ostavljajući po strani detaljnije razmatranje da li su razlozi koje navodi profesor Poznić zaista presudno uticali na zakonodavca da izopšti unutrašnju arbitražu iz domaćeg pravnog sistema, oni nesumnjivo govore o velikoj podozrivosti tadašnje stručne javnosti prema arbitraži kao alternativnom načinu rešavanja trgovinskih sporova. U takvim okolnostima angažman profesora Konstantinovića u Spoljnotrgovinskoj arbitraži dobija još veći značaj i zaslužuje veće poštovanje jer je u društvenim prilikama koje nimalo nisu bile naklonjene arbitraži on uspeo da izgradi ugled i autoritet institucije čijim radom je rukovodio. U prilog njegovoj umešnosti i veštini može da govori i podatak da je druga komorska arbitražna institucija, Pomorska arbitraža pri Trgovinskoj komori FNRJ, bila izuzetno kratkog veka – raspuštena je već posle šest godina od osnivanja, kada je njen pravilnik stavljen van snage

¹¹ Članom 1 stav 1 Zakona o sudovima (*Službeni list FNRJ* 30/54) bilo je propisano da u FNRJ suđenje vrše redovni, privredni i vojni sudovi. Članom 105 Zakona o privrednim sudovima (*Službeni list FNRJ* 31/54) bilo je predviđeno da danom stupanja na snagu tog Zakona okružne državne arbitraže postaju okružni privredni sudovi, republičke državne arbitraže postaju viši privredni sudovi, Glavna državna arbitraža postaje Vrhovni privredni sud, a Savezna državna arbitraža prestaje sa radom. Štaviše, tom odredbom je bilo predviđeno i da će sve nerešene predmete državnih arbitraža završiti i rešiti privredni sudovi odgovarajućeg ranga.

¹² Unutrašnja arbitraža se vratila u naš pravni sistem tek 1965. godine, stupanjem na snagu Osnovnog zakona o preduzećima, čijim je članom 206 domaćim strankama dopuštena mogućnost da ugovore nadležnost izbranog suda za svoje međusobne sporove (vid. Goldštajn 1967, 56).

članom 112 Zakona o privrednim sudovima iz 1954. godine.¹³ Nasuprot njoj, Spoljnotrgovinska arbitraža je savladala (i) te izazove, tako da nije imala bilo kakav prekid u svom radu od osnivanja do današnjih dana.

3. OPŠTI POGLED NA PRVI PRAVILNIK SPOLJNOTRGOVINSKE ARBITRAŽE

Prvi Pravilnik Spoljnotrgovinske arbitraže bio je, za današnje standarde, relativno kratak akt. Imao je ukupno 31 član, isto koliko i Pravilnik o Pomorskoj arbitraži pri Trgovinskoj komori FNRJ, koji je donet istom prilikom i objavljen u istom službenom glasilu.¹⁴ Ne čudi zato to što su i sadržaji ta dva akta bili gotovo identični.¹⁵

Pravni osnov za donošenje Pravilnika Spoljnotrgovinske arbitraže bio je član 21 Uredbe o Trgovinskoj komori FNRJ, kojim je bilo propisano da će bliže odredbe o ustrojstvu i postupku te Arbitraže biti uređene posebnim pravilnikom koji će doneti ministar spoljne trgovine FNRJ u saradnji sa ministrom pravosuđa. Stupanjem na snagu Pravilnika,¹⁶ imenovanjem dužnosnika (predsednika, potpredsednika, sekretara, zamenika sekretara, službenika sekretarijata) i utvrđivanjem liste arbitara završeno je konstituisanje Spoljnotrgovinske arbitraže, tako da je ona mogla da počne sa radom već polovinom 1947. godine.

Premda odredbe Pravilnika iz 1947. godine nisu sistematizovane u uže celine, čini se da je njih ipak moguće načelno grupisati na način na koji bi današnja nomotehnička praksa to učinila. Tako bi se došlo do sedam grupa normi. Međutim, treba primetiti da ta podela ne bi trebalo da bude isuviše oštra jer se povremeno uočava da su pojedine norme iz različitih razloga „zalutale“ među odredbe koje većim delom uređuju neko drugo pitanje.

¹³ Izmenama Pravilnika Spoljnotrgovinske arbitraže iz 1958. godine, toj instituciji je data mogućnost da organizuje arbitražno rešavanje pomorskih sporova domaćih privrednih preduzeća, ustanova ili organizacija sa inostranim fizičkim ili pravnim licima. Vid. čl. 1 st. 1 t. 2 Pravilnika o Spoljnotrgovinskoj arbitraži pri Saveznoj spoljnotrgovinskoj komori, *Službeni list FNRJ* 28/58.

¹⁴ *Službeni list FNRJ* 26/47.

¹⁵ Osim tehničkih razlika koje su bile uslovljene različitim predmetima sporova čiju arbitražu organizuju dve institucije, jedina značajnija razlika je bila u tome što je sedište Spoljnotrgovinske arbitraže bilo u Beogradu, a Pomorske arbitraže na Sušaku.

¹⁶ Prema odredbi člana 31, Pravilnik stupa na snagu 30 dana od dana objavljivanja u „Službenom listu“. Budući da je objavljen 28. marta 1947, Pravilnik je stupio na snagu 28. aprila 1947. godine.

Prvu grupu bi činili članovi 1–6 i to su osnovne odredbe o ustrojstvu Spoljnotrgovinske arbitraže. Njima su definisani pojam Spoljnotrgovinske arbitraže, njena organizaciona struktura i sedište. Propisano je da Spoljnotrgovinska arbitraža ima predsednika i potpredsednika, koji se biraju na godinu dana među licima „upućenim u pitanja spoljnotrgovinskog poslovanja“,¹⁷ kao i sekretarijat, čiji su članovi (sekretar, zamenik sekretara i službenici sekretarijata) zaposleni u Komori.¹⁸ U toj grupi odredaba su i one kojima se definišu nadležnosti, odnosno dužnosti svakog od ovih lica.¹⁹

Drugu grupu odredaba čine norme kojima se uređuje nadležnost Arbitraže. One su postavljene vrlo široko, pa je njima tako predviđena mogućnost postupanja Spoljnotrgovinske arbitraže u međunarodnim trgovinskim sporovima, koji obuhvataju sporove u vezi sa prevozom robe, osiguranjem i posredovanjem.²⁰ U tu grupu se mogu svrstati i odredbe koje predviđaju postupak osporavanja nadležnosti Arbitraže.²¹

Narednu grupu odredaba čine pravila o sastavu arbitražnog suda. Te norme nisu koncentrisane u jednom delu Pravilnika već se protežu kroz celu prvu polovinu njegovog teksta. Obuhvat im je nešto uži nego što bi se to danas očekivalo, jer Pravilnik nije predviđao mogućnost da lice imenovano za arbitra odbije da se prihvati dužnosti niti je ostavljao pravo stranama u sporu da iznesu prigovor na imenovanje koje učini suprotna strana, arbitri (u slučaju imenovanja predsednika veća) ili predsednik Spoljnotrgovinske arbitraže (u slučaju da neka od strana propusti da imenuje arbitra ili dva arbitra koja imenuju strane ne mogu da se blagovremeno sporazumeju o izboru predsednika veća). Nema podataka da je izostanak tih odredaba ikada napravio neki zapažen problem u praksi, iako je reč o praznini koja bi u današnje vreme mogla da napravi velike teškoće pa čak i potpuno onemogućiti uredno odvijanje arbitražnog postupka. Čini se da postoje najmanje dva moguća objašnjenja zašto do problema ipak nije dolazilo.

Jedno objašnjenje bi bilo to da je predsednik Spoljnotrgovinske arbitraže svojom veštinom izbegavao poteškoće tako što bi obavljao preliminarne razgovore sa potencijalnim arbitrima o njihovoj vremenskoj raspoloživosti, odnosno o razlozima eventualne nemogućnosti da postupaju u konkretnom

¹⁷ Član 2 stav 1 Pravilnika.

¹⁸ Član 5 Pravilnika.

¹⁹ Član 4 Pravilnika propisuje dužnosti predsednika i potpredsednika, dok član 6 uređuje dužnosti sekretara Arbitraže.

²⁰ Član 1 stav 1 Pravilnika.

²¹ Član 7 stavovi 2 i 3 Pravilnika.

sporu. Nema naučno relevantnih podataka ili beležaka da su se takvi razgovori zaista i dešavali, ali bi, s obzirom na uobičajenu dinamiku rada manjih arbitražnih institucija, bilo razumno pretpostaviti da je do njih dolazilo.

Drugo objašnjenje bi moglo da se traži u okolnosti da se Spoljnotrgovinska arbitraža na početku svog rada strogo držala tzv. sistema lista, koji je podrazumevao da se za arbitra moglo imenovati samo ono lice čije se ime nalazi na listi koju sastavlja arbitražna institucija. Time se omogućavalo instituciji da napravi svojevrsnu trijažu potencijalnih arbitara, čime bi se umanjila verovatnoća da neko lice nije u mogućnosti da se prihvati dužnosti iz predvidljivih razloga vremenske sprečenosti, zavisnosti od stranaka ili njihovih zastupnika, ili pristrasnosti.²² Štaviše, budući da se lista, shodno članu 2 stav 2 Pravilnika, sastavljala na godinu dana, očekivanje „reizbora“, tj. zadržavanja na listi duže od jednog mandatnog ciklusa, verovatno je motivisalo potencijalne arbitre da svom imenovanju daju prednost nad ostalim obavezama i da dužnost arbitra obavljaju u skladu sa Pravilnikom.

Nasuprot pravilima o sastavu arbitražnog suda, odredbe kojima se uređuje arbitražni postupak su prilično brojne i relativno detaljne. Uređena su pitanja postupka podnošenja i obaveznog sadržaja tužbe (članovi 8 i 9 Pravilnika) i odgovora na tužbu (članovi 11 i 12 Pravilnika), postupak predlaganja i pozivanja svedoka (član 9 stav 2 Pravilnika), postupak predlaganja drugih dokaznih sredstava i izvođenja dokaza (član 20 Pravilnika), zakazivanje i održavanje usmene rasprave (članovi 17, 19 i 22 Pravilnika), zastupanje strana u sporu (član 18 Pravilnika) kao i postupak za određivanje mera za obezbeđenje predmeta spora (član 21 Pravilnika).

Na pravila o arbitražnom postupku nadovezuju se pravila o arbitražnoj odluci. Njima se dosta minuciozno definišu način donošenja arbitražne odluke, njen sadržaj i dejstva.²³ Predviđena je mogućnost da član arbitražnog veća koji se nije složio sa odlukom priloži svoje mišljenje u zasebnom aktu,²⁴ kao i da arbitražno veće, odnosno arbitar pojedinac ispravi naknadno uočene tehničke i računске greške u odluci.²⁵ Pravilnik dozvoljava i mogućnost zaključenja poravnanja koje će biti dato na zapisnik ili služiti kao osnov za donošenje arbitražne odluke na osnovu takvog poravnanja.²⁶

²² Iako se pitanja nezavisnosti i nepristrasnosti arbitara postavljaju u konkretnim slučajevima i u odnosu na konkretna lica, malobrojnost jugoslovenske „arbitražne zajednice“ četrdesetih i pedesetih godina HH veka omogućavala je da ipak postoji određena, iako ne potpuna, predvidljivost tih kriterijuma.

²³ Donošenju i dejstvima arbitražne odluke posvećena su čak četiri člana Pravilnika. Vid. čl. 23, 25, 26 i 29 Pravilnika.

²⁴ Član 24 Pravilnika.

²⁵ Član 25 stav 2 Pravilnika.

²⁶ Član 27 Pravilnika.

Prilično detaljno je uređeno i pitanje troškova. Dok je propisivanje same tarife stavljeno u nadležnost Saveta Trgovinske komore²⁷ pa se, shodno tome, tarifa objavljivala u posebnom aktu, Pravilnikom se nalaže tužiocu da predujmi troškove postupka,²⁸ propisuju se stope povraćaja tog iznosa u slučaju odustanka od spora zavisno od trenutka u kom do odustanka dođe²⁹ i postavljaju opšta pravila o konačnoj raspodeli troškova postupka³⁰.

Konačno, poslednju grupu normi čine prelazne i završne odredbe. U toj grupi se nalazi samo jedna norma, kojom je bilo predviđeno da Pravilnik stupa na snagu 30 dana po objavljivanju u „Službenom listu FNRJ“.³¹ Zanimljivo je primetiti da u ovu grupu odredaba nije uključena norma o nadležnosti za donošenje izmena i dopuna Pravilnika. U odsustvu takve posebne norme, moglo se zaključiti da bi se na eventualne izmene i dopune imalo primeniti isto pravilo koje se primenilo na donošenje prve verzije Pravilnika – član 21 Uredbe o Trgovinskoj komori FNRJ. Međutim, u praksi do ovakve dileme nikada nije došlo. Zbog potrebe usklađivanja sa društveno-ekonomskim promenama koje je doneo Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ iz 1953. godine, krajem 1957. godine usvojen je Zakon o udruživanju u privredi.³² Ovim Zakonom je, između ostalog, reformisan jugoslovenski komorski sistem i umesto Trgovinske komore FNRJ uspostavljena je Savezna spoljnotrgovinska komora.³³ U okviru nje se osniva Spoljnotrgovinska arbitražna, ³⁴ čiji pravilnik donosi upravni odbor Savezne spoljnotrgovinske komore, a odobrava Komitet za spoljnu trgovinu u sporazumu sa Sekretarijatom za pravosudne poslove Saveznog izvršnog veća.³⁵

Prvi Pravilnik Spoljnotrgovinske arbitraže se u svom izvornom obliku primenjivao celu deceniju, sve do 1958. godine kada je, u skladu sa opisanim postupkom predviđenim Zakonom o udruživanju u privredi, usvojen novi Pravilnik o Spoljnotrgovinskoj arbitraži pri Saveznoj privrednoj komori.³⁶ Njegovim stupanjem na snagu prestali su da važe i Pravilnik o

²⁷ Iako je propisivanje tarife troškova bilo u nadležnosti Saveta trgovinske komore, tu odluku je morao da odobri ministar spoljne trgovine FNRJ u saglasnosti sa ministrom finansija (vid. član 30 Pravilnika).

²⁸ Član 10 stav 1 Pravilnika.

²⁹ Član 10 stav 2 Pravilnika.

³⁰ Član 26 Pravilnika.

³¹ Član 31 Pravilnika.

³² *Službeni list FNRJ* 1/58.

³³ Vid. čl. 24 i čl. 26 st. 1 t. 1 Zakona o udruživanju u privredi.

³⁴ Član 136 Zakona o udruživanju u privredi.

³⁵ Član 137 Zakona o udruživanju u privredi.

³⁶ *Službeni list FNRJ* 28/58, sa ispravkom, *Službeni list FNRJ* 33/58.

Spoljnotrgovinskoj arbitraži pri Trgovinskoj komori FNRJ iz 1947. godine i Pravilnik o postupku za mirenje pred Spoljnotrgovinskom arbitražom pri Trgovinskoj komori FNRJ iz 1948. godine.³⁷ Pravilnik iz 1958. godine detaljnije i nomotehnički savršenije normira arbitražni postupak i postupak mirenja pred Spoljnotrgovinskom arbitražom, popunjava određene pravne praznine koje su bile primećene u prethodnoj praksi, ali izmene koje on donosi nisu značajno uticale na osnovni sadržaj, suštinu i duh Pravilnika iz 1947. godine (Đorđević 2010, FTCA-1).

4. PRETPOSTAVKE ZA USPEŠAN RAD ARBITRAŽE

Spoljnotrgovinska arbitraža pri Trgovinskoj komori Jugoslavije imala je, osim misije organizovanja postupka rešavanja sporova koja je uobičajena za svaku arbitražnu instituciju, i pionirski zadatak da izgradi kulturu arbitražnog rešavanja sporova u državi u kojoj nije postojala sistemski ustaljena navika alternativnog rešavanja trgovinskih sporova. Štaviše, Jugoslavija u doba nastanka i tokom prvih godina rada Spoljnotrgovinske arbitraže nije bila vezana ni međunarodnim ugovorima koji su u Evropi počeli da se zaključuju u toj materiji nekoliko decenija pre Drugog svetskog rata. Ženevski protokol o arbitražnim klauzulama i Ženevska konvencija o izvršenju stranih arbitražnih odluka iz 1927. godine ratifikovani su tek 1959,³⁸ a sa zaključivanjem bilateralnih međunarodnih ugovora u ovoj oblasti se приметnije počelo tek pedesetih godina.³⁹ Kao što smo već pomenuli, čini se da ni opšta klima u jugoslovenskom društvu pedesetih godina HH veka nije bila naročito naklonjena arbitraži (vid. u tom smislu Poznić 1954, 306–307; Goldštajn 1967, 55–56). U takvim uslovima, Spoljnotrgovinska arbitraža je morala da izgradi svoj renome i autoritet oslanjajući se prevashodno na dva faktora: kvalitet Pravilnika i umešnost svog predsednika.

³⁷ Član 51 stav 1 Pravilnika iz 1958. godine.

³⁸ Zakoni o ratifikaciji oba ova instrumenta objavljeni su u *Službenom listu FNRJ – Međunarodni ugovori* 4/59. Međunarodni ugovori u oblasti arbitražnog prava koji su kasnije zaključivani brže su ratifikovani: Njujorška konvencija o priznanju stranih arbitražnih odluka iz 1958. godine ratifikovana je 1963. (*Službeni list SFRJ – MU* 12/63), Evropska konvencija o međunarodnoj trgovinskoj arbitraži iz 1961. godine ratifikovana je takođe 1963. (*Službeni list SFRJ – MU* 12/63), dok je Vašingtonska konvencija o rešavanju investicionih sporova između država i državljana drugih država iz 1965. godine ratifikovana 1967. (*Službeni list SFRJ – MU* 7/67). Ipak, treba imati u vidu da su ova tri instrumenta zaključena deceniju i više nakon osnivanja Spoljnotrgovinske arbitraže.

³⁹ Pregled ovih međunarodnih ugovora vid. u Jakšić 1999, 30 fn. 22.

4.1. Kvalitet Pravilnika iz 1947. godine

Pravilnik Spoljnotrgovinske arbitraže iz 1947. godine imao je najmanje dva glavna kvaliteta: prepoznao je neke od osnovnih principa arbitraže (koji su ujedno i jemstvo uspešnosti ovog načina rešavanja sporova) i racionalno je koristio uzore iz uporednog prava.

4.1.1. *Prihvaćenost osnovnih principa arbitraže*

Što se tiče prihvatanja osnovnih principa arbitraže kao alternativnog načina rešavanja sporova, Pravilnik je nedvosmisleno ustrojio Spoljnotrgovinsku arbitražu kao telo koje je u svom radu nezavisno.⁴⁰ Takođe, na izbor glavnih dužnosnika Spoljnotrgovinske arbitraže (predsednika, potpredsednika i lica koja mogu obavljati dužnost arbitra) država nije mogla direktno da utiče. Ta lica je, shodno članu 2 stav 1 Pravilnika, svake godine birao Savet Trgovinske komore. Savet je, inače, bio rukovodeći organ komore koji je činilo 30 članova iz reda redovnih članova Komore i koje je, sa trogodišnjim mandatom, birala Skupština Komore.⁴¹ Nezavisnost Arbitraže, u smislu njene odvojenosti od države, potvrđuje se i okolnošću da arbitraža nije bila predviđena kao oblik vršenja pravosudne funkcije Ustavom FNRJ iz 1946. godine.⁴² Iako bi klasifikovanje arbitraže među oblike vršenja pravosudne funkcije u prvom redu predstavljalo odraz shvatanja da je njena pravna priroda u određenom pravnom sistemu prevashodno procesna (Jakšić 2003, 44–45) a ne nužno i dokaz njene zavisnosti od države, izopštenost međunarodne trgovinske arbitraže iz Ustavom utvrđene pravosudne piramide FNRJ predstavlja sasvim jasnu potvrdu njene funkcionalne samostalnosti a time i nemogućnosti državnih organa da neposredno utiču na donošenje arbitražnih odluka. Nezavisnost Spoljnotrgovinske arbitraže, čak i u tom prvom periodu njenog razvoja, konstatovana je i pohvaljena u pravnoj književnosti (Mitrović 1961, 256; Đorđević 2010, FTCA-2-FTCA-3).

Osim nezavisnosti, Pravilnik je uvažavao i ključnu pretpostavku efikasnosti arbitraže – jednostепенost postupka. Tako je članom 25 Pravilnika bilo izričito predviđeno da arbitražna odluka ima snagu pravnosnažne presude redovnih domaćih sudova i da protiv nje nije dozvoljena žalba. Budući

⁴⁰ Vid. čl. 3 st. 1 Pravilnika.

⁴¹ Član 5 Uredbe o Trgovinskoj komori FNRJ.

⁴² Vid. čl. 115 stav 1 Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. godine, koji u organe pravosuđa u FNRJ ubraja Vrhovni sud FNRJ, vrhovne sudove republika i autonomnih pokrajina, okružne i sreske sudove.

da onovremeno jugoslovensko pravo još uvek nije poznavalo posebne mehanizme sudske kontrole arbitražnih odluka, a tu posebno mislimo na institut poništaja domaće arbitražne odluke,⁴³ moglo bi se pretpostaviti da su arbitražne odluke u to vreme mogle da se napadaju samo vanrednim pravnim lekovima, na isti način i pod istim uslovima kao što bi to bio slučaj sa pravnosnažnim i konačnim odlukama redovnih sudova.

Da bi Spoljnotrgovinska arbitraža stekla poverenje privrednih subjekata, nedostatak mogućnosti sudske kontrole arbitražnih odluka morao je da bude kompenzovan na planu stručnosti, odnosno specijalizovanosti arbitara. U svojoj prvoj verziji, Pravilnik Spoljnotrgovinske arbitraže je dosledno primenjivao sistem liste.⁴⁴ Ovaj pristup je nekada bio dominantan u arbitraži, a danas ga primenjuje tek poneka arbitražna institucija (na primer, Arbitražni sud za sport u Lozani).⁴⁵ Sistem liste u Pravilniku Spoljnotrgovinske arbitraže iz 1947. godine podrazumevao je da za arbitre mogu biti imenovana samo lica čija se imena pojavljuju na listi koju svake godine sastavlja Savet Trgovinske komore.⁴⁶ Pri sastavljanju liste, Savet je članom 2 stav 2 Pravilnika bio upućen da vodi računa o tome da na listi budu zastupljena lica koja imaju stručnost u najvažnijim granama spoljne trgovine, uključujući transportnu, osiguravajuću i posredničku delatnost. Ovaj uslov je omogućavao da strane u sporu za arbitre mogu da izaberu lica čije stručne biografije ulivaju najveće poverenje (Mitrović 1964, 150), što svedoči o strateškom opredeljenju profesora Konstantinovića da autoritet Spoljnotrgovinske arbitraže gradi kvalitetom rada a ne planskim nametanjem njene nadležnosti ili nekim drugim putem.

Prvi Pravilnik Spoljnotrgovinske arbitraže je, u pogledu izbora arbitara, imao još jedno ograničenje. Član 2 stav 3 Pravilnika predviđao je da arbitri pred Spoljnotrgovinskom arbitražom mogu biti samo jugoslovenski državljani. Ova odredba, sa današnje tačke gledišta, deluje kao potpuno nespojiva sa dispozitivnom prirodom arbitraže, ali bi se njeno postojanje u Pravilniku iz 1947. godine moglo objasniti potrebom jačanja poverenja u taj još uvek nedovoljno prihvaćen i rasprostranjen način rešavanja privrednih

⁴³ Tužba za poništaj arbitražne odluke kao posebno pravno sredstvo će biti uvedena tek deceniju kasnije, članovima 450–452 Zakona o parničnom postupku iz 1956. godine (*Službeni list FNRJ* 4/57).

⁴⁴ Sistem liste je ostao prihvaćen i u naknadnim verzijama Pravilnika, a počeo polako da se ublažava (zahtevom da samo predsednik arbitražnog veća, odnosno arbitar-pojedinac, mora da bude lice sa liste) pa zatim i potpuno napušta tek u XXI veku.

⁴⁵ Vid. odredbu R33 Procesnih pravila Arbitražnog suda za sport u Lozani.

⁴⁶ Vid. čl. 8 st. 2, čl. 11 i čl. 15 Pravilnika.

sporova. Reklo bi se da je taj zadatak relativno brzo ispunjen jer je već na jednom skupu o spoljnotrgovinskoj arbitraži održanom krajem marta 1963. godine izražen stav da bi na listu arbitara trebalo uključiti i strane državljane (Mitrović 1964, 150), tim pre što u Pravilniku iz 1958. godine nije zadržano formalno ograničenje za arbitre u pogledu državljanstva. U naučnim izvorima se beleži da se sa praksom uključivanja stranih državljana na listu arbitara počelo 1967. godine (Đorđević 2010, FTCA-4).

Princip efikasnosti postupka bio je dosledno sproveden u Pravilniku iz 1947. godine. Pravilnikom su bili predviđeni prilično kratki rokovi za izvođenje pojedinih radnji u postupku. Sekretarijat je bio dužan da tužbu dostavi tuženom na odgovor odmah pošto je primi, dok je rok za dostavljanje odgovora na tužbu iznosio 10 dana od dana njenog prijema u slučaju da se tuženi nalazi na teritoriji FNRR, odnosno 30 dana u slučaju da se tuženi nalazi u inostranstvu.⁴⁷ Desetodnevni rok za dostavljanje odgovora na tužbu bi se i sa današnje tačke gledišta smatrao veoma kratkim, dok je rok od 30 dana propisan i trenutno važećom verzijom Pravilnika.⁴⁸ Kratki rokovi su bili predviđeni i za konstituisanje arbitražnog veća. Sekretarijat je bio dužan da u roku od pet dana od dana prijema odgovora na tužbu obavesti arbitre koje su imenovale stranke u njihovom imenovanju,⁴⁹ dok su tako imenovani arbitri imali rok od osam dana od dana prijema obaveštenja o sopstvenom imenovanju da se dogovore o imenovanju trećeg arbitra – predsednika veća.⁵⁰ Rok u kome je predsednik Arbitraže morao da imenuje arbitra u slučaju da neka od stranaka propusti da to blagovremeno učini, ili da dva arbitra imenovana od stranaka ne mogu da se dogovore o imenovanju trećeg, nije bio izričito određen, ali se sistemskim tumačenjem Pravilnika može naslutiti da je predsednik Arbitraže bio dužan da u tom pogledu deluje bez odlaganja. U prilog takvom zaključku idu i odredbe prema kojima je Sekretarijat morao da „odmah“ obavesti arbitra koga određuje predsednik Arbitraže o njegovom imenovanju.⁵¹ Za razliku od današnjih arbitražnih pravilnika, koji u određenim okolnostima dozvoljavaju mogućnost donošenja konačne odluke bez održavanja usmene rasprave, Pravilnik iz 1947. godine je predviđao obavezno održavanje usmene rasprave, ali nije postavljao čak ni instruktivni rok za njeno održavanje. Ipak, imajući u vidu okolnost da se svake godine sastavljala nova lista arbitara, bilo bi razumno očekivati da

⁴⁷ Vid. čl. 11 st. 1 Pravilnika.

⁴⁸ Vid. čl. 27 st. 1 Pravilnika o Stalnoj arbitraži pri Privrednoj komori Srbije iz 2016. godine.

⁴⁹ Član 13 Pravilnika.

⁵⁰ Član 15 Pravilnika.

⁵¹ Vid. čl. 14, 15 i 16 Pravilnika.

su arbitri bili motivisani da ne odugovlače u postupanju, kako bi svojom ekspeditivnošću otvorili put za „reizbor“, tj. ostanak na listi. Za razliku od zakazivanja rasprave koje, kako vidimo, nije bilo omeđeno rokom, član 23 stav 3 Pravilnika je nalagao da se odluka mora doneti u roku od 15 dana od dana zaključivanja usmene rasprave. Prema tome, kada se uzmu u obzir svi pojedinačni rokovi koje je Pravilnik propisivao, može se zaključiti da je postupak pred Spoljnotrgovinskom arbitražom mogao da bude okončan u sveukupno veoma kratkom roku čak i za današnje standarde, što znači da je princip efikasnosti bio dosledno sproveden.

4.1.2. Odnos prema stranim uzorima

Osim prihvatanja i potvrđivanja osnovnih principa arbitraže kao alternativnog načina rešavanja sporova, glavne odredbe Pravilnika iz 1947. godine formulisane su po ugledu na tada vodeće tendencije u uporednom pravu. Međutim, kao što je to činio i u drugim kodifikatorskim poduhvatima u kojima je učestvovao, profesor Konstantinović se i ovde pridržavao svog stava da se ugledanje na strano pravo ne sme ograničavati na puko prepisivanje pravila, već na njihovo upodobljavanje opštem okruženju u kome se imaju primenjivati (vid. u tom smislu Konstantinović 1982, 361–362).⁵²

Vrlo jasan primer ovakvog pristupa pruža način na koji je usvojen princip legaliteta u odlučivanju. Prihvatanje ovog principa je značilo da arbitraža ima dužnost da odluku donese na osnovu pravnih pravila, zakonskih ili autonomnih, a ne arbitrerno ili sa osloncem na neke vanpravne smernice, poput privrednih planova ili interesa državne ekonomske politike, kao što je to u određenim periodima i pred određenim forumima znao da bude slučaj (Goldštajn 1967, 55–56). U tom cilju je član 3 stav 1 Pravilnika izričito navodio da arbitraža svoje odluke donosi na osnovu zakona, ugovora i trgovačkih običaja. Za razliku od tada važećeg Pravilnika Arbitražnog suda Međunarodne trgovinske komore,⁵³ Pravilnik Spoljnotrgovinske arbitraže iz 1947. godine čak nije predviđao mogućnost donošenja odluke na osnovu pravičnosti.⁵⁴ Ta sitna ali značajna razlika bi se mogla objasniti na nekoliko načina. Najlakše tumačenje bi svakako bilo to da je jednostavno došlo do previda prilikom formulisanja člana 3 Pravilnika. Međutim, teško bi bilo

⁵² Isti stav profesor Konstantinović je iskazao i u tačkama 3–7 Prethodnih napomena uz *Skicu za zakonik o obligacijama i ugovorima*.

⁵³ Vid. čl. 16 st. 3 Pravilnika Arbitražnog suda Međunarodne trgovinske komore iz 1927. godine.

⁵⁴ Ta mogućnost je predviđena tek narednom verzijom Pravilnika Spoljnotrgovinske arbitraže. Vid. čl. 39 st. 4 Pravilnika iz 1958. godine.

zamisliti da je iskusan civilista i pedantan kodifikator, kakav je bio profesor Konstantinović, naprosto prevideo jednu važnu specifičnost međunarodne trgovinske arbitraže. Zato bi se verovatnijim objašnjenjem činilo to da je mogućnost odlučivanja po pravičnosti izostavljena zbog isuviše velike nepredvidljivosti ishoda spora u takvom slučaju,⁵⁵ što ne bi bilo poželjno za jednu arbitražnu instituciju koja tek treba da se afirmiše i zadobije poverenje poslovne zajednice.

Nasuprot tome, neki drugi uzori su bili prihvatani sa manje odstupanja. Takav primer se vidi u pogledu načina uređenja raspravnog načela. Iako je arbitraži imanentna široka dispozicija stranaka, raspravno načelo ipak trpi određena ograničenja, barem u pravima kontinentalne tradicije.⁵⁶ Tako je članom 20 stav 1 Pravilnika bilo predviđeno ovlašćenje arbitara da sami zatraže dokaze kako bi utvrdili osnovanost tvrdnji strana u sporu. Ovo rešenje suštinski odgovara onome što je, nešto drugačijim rečima, predviđeno i u članu 16 stav 1 Pravilnika Arbitražnog suda Međunarodne trgovinske komore iz 1927. godine. Svrha tako ograničeno postavljenog raspravnog načela je u tome da se arbitraži omogući da ispuni dužnost utvrđivanja istine i da u tom zadatku ne bude sputana dispozicijom stranaka. U kontinentalnom pravnom krugu raspravno načelo je i danas uglavnom tako postavljeno (Knežević, Pavić 2009, 111).

Dakle, Pravilnikom iz 1947. godine počeo je da se krči put ka recepciji modernog arbitražnog prava u Jugoslaviju. Neki od tih prvih koraka su po prirodi stvari morali da budu sitniji i oprezniji, ali se zato korist takvog pristupa videla vrlo brzo. Zahvaljujući tome je već naredna verzija Pravilnika u velikom delu dobila strukturne i sadržinske obrise onoga što će i danas biti pravni okvir arbitraže pred Privrednom komorom Srbije.

4.2. Umešnost predsednika Spoljnotrgovinske arbitraže

Kao predsednik Spoljnotrgovinske arbitraže, profesor Mihailo Konstantinović je bio u prilici da značajno usmerava rad ove institucije, kako direktno tako i indirektno. Direktna ovlašćenja su proisticala iz Pravilnika, dok

⁵⁵ Više o nepredvidljivosti ishoda kod odlučivanja na osnovu pravičnosti vid. u Jovanović 2021, 386–389.

⁵⁶ O raspravnom načelu u arbitraži, sa posebnim osvrtom na razliku kontinentalne i anglosaksonske tradicije vid. u Knežević, Pavić 2009, 111. Više o različitim načinima izvođenja dokaza u uporednoj međunarodnoj trgovinskoj arbitraži vid. u Lew, Mistelis, Kröll 2003, 555–559.

se indirektna moć uticaja zasnivala na njegovom nespornom stručnom ugledu i velikom ličnom autoritetu. Obe ove moći profesor Konstantinović je morao vrlo vešto da koristi i kombinuje kako bi uspešno odgovorio na izazov organizacionog i statusnog utemeljivanja beogradske Arbitraže, koja je imala ambiciju da bude prihvaćena pre svega od jugoslovenskih, a zatim i od inostranih privrednika.

Formalna nadležnost predsednika Spoljnotrgovinske arbitraže u pogledu usmeravanja rada ove institucije sastojala se u njegovoj dužnosti da se stara o tačnoj primeni Pravilnika.⁵⁷ Na tom planu profesor Konstantinović se dosledno brinuo o tome da temeljni principi arbitražnog odlučivanja budu strogo primenjivani u praksi arbitražnih veća Spoljnotrgovinske arbitraže. Posebno mesto među tim principima zauzimaju nezavisnost i nepristrasnost. Ostale su zabeležene njegove reči da „[a]rbitraža ne treba da se grabi za nadležnost, već da se spor ili nesporazum reši. A kada nastane spor ne postoji više naše i strano preduzeće, već samo tužilac i tuženik“ (navedeno prema: Đurović 1982, 10). Upravo zahvaljujući ovakvom pristupu svog predsednika, Spoljnotrgovinska arbitraža je brzo stekla ugled i poverenje ne samo u zemlji već i u inostranstvu. Tako, profesor Dobrosav Mitrović navodi: „Iako institucionalna arbitraža zatvorenog tipa, jer prihvata samo rešavanje sporova u kojima je jedna od stranaka jugoslovensko preduzeće, ova arbitraža je svojim nepristrasnim suđenjem i objektivnošću postala zapažena i stekla ugled u svetu. Potvrda ovoga je da strani poslovni partneri naših preduzeća sve češće pristaju da za slučaj spora ugovore nadležnost naše arbitraže i rado joj se podvrgavaju“ (Mitrović 1961, 256). Statistike koje smo naveli u uvodnom delu ovog rada potvrđuju tačnost ove ocene.

Treba uočiti da se ugled Spoljnotrgovinske arbitraže nije gradio samo unutar granica Jugoslavije. Samo petnaestak godina nakon osnivanja ove arbitražne institucije, njenu nadležnost su počela da ugovaraju i strana privredna društva. U literaturi je naročito zabeležen predmet sa početka šezdesetih godina HH veka u kome se kao sporno postavilo pitanje da li kompanija iz Italije i kompanija iz Bugarske mogu da ugovore nadležnost Spoljnotrgovinske arbitraže u Beogradu za rešavanje njihovog ugovornog spora.⁵⁸ Pitanje je izazvalo dilemu zato što je tada važeći Pravilnik, baš kao i prvi Pravilnik iz 1947. godine, predviđao da se nadležnost Spoljnotrgovinske arbitraže može ugovoriti za sporove između domaćih privrednih subjekata i stranih fizičkih ili pravnih lica.⁵⁹ Iz ove odredbe je nesumnjivo proizlazilo

⁵⁷ Vid. čl. 4 st. 1 Pravilnika.

⁵⁸ Vid. Odluku Spoljnotrgovinske arbitraže od 11. juna 1963. godine.

⁵⁹ Upor. čl. 1 st. 1 Pravilnika iz 1947. i čl. 1 st. 1 t. 1 Pravilnika iz 1958. godine.

da se, prema pravilima Spoljnotrgovinske arbitraže, ne mogu rešavati trgovinski sporovi dva domaća privredna subjekta, ali se smatralo da u pogledu dozvoljenosti postupanja u sporu između dva strana subjekta postoji pravna praznina. Arbitražno veće je pristupilo ciljnom i sistemskom tumačenju Pravilnika i zaključilo da je smisao izričitog navođenja da se pred Arbitražu mogu izneti sporovi iz spoljnotrgovinskih odnosa domaćih i stranih subjekata u tome da se spreči mogućnost arbitražnog rešavanja unutrašnjih sporova. Shodno tome, cilj i svrha Pravilnika neće biti izigrani ako arbitražno veće prihvati nadležnost u sporu između dva strana subjekta koji su beogradsku arbitražu birali kao neutralni forum (vid. u tom smislu Mitrović 1964, 150–151).

Iz ove vremenske tačke i u nedostatku primarnih izvora ne možemo da ocenimo koliki je bio lični uticaj profesora Konstantinovića na takvo rezonovanje nadležnog arbitražnog veća. Nema podataka o tome da li su, pre nego što je ovaj predmet podnet Arbitraži, ikada vođeni načelni razgovori među arbitrima o potencijalnom postupanju ukoliko bi se slična situacija desila niti da li su se članovi postupajućeg arbitražnog veća neformalno konsultovali sa profesorom Konstantinovićem. Ali, sa sigurnošću se može oceniti da se praksa prihvatanja nadležnosti u sporovima između dva strana subjekta ne bi nastavila da je profesor Konstantinović, vršeći svoju dužnost nadzora nad valjanom primenom odredaba Pravilnika, smatrao da je takva odluka u suprotnosti sa slovom i duhom Pravilnika. Istini za volju, bilo bi vrlo teško zamisliti da čovek toliko otvorenog uma i duha, kao što je bio profesor Konstantinović, usmerava rad Spoljnotrgovinske arbitraže tako da je svede na parohijalno parasudsko telo. Zato je sasvim razumljiva bila težnja da se Spoljnotrgovinska arbitraža pozicionira i na međunarodnom planu, što se, kako arbitražna odluka iz 1963. godine potvrđuje, ostvarilo zavidno brzo.

Uticaj profesora Konstantinovića na uspešan razvoj Spoljnotrgovinske arbitraže se nije iscrpeo samo u njegovom uzornom i smislenom obavljanju dužnosti nadzora nad radom ove institucije i usmeravanju njenog delovanja kako bi na najbolji način ispunila svoju primarnu misiju – organizovanje arbitražnog rešavanja sporova iz međunarodnih trgovinskih odnosa. Profesor Konstantinović je bio svestan da svaki pravozaštitni postupak, bio on sudski ili arbitražni, iziskuje vreme i novac, kao i da se često vrlo negativno odražava na međusobne odnose stranaka, pa je izuzetno veliku pažnju posvećivao sprečavanju nastanka sporova. S tim na umu, on je značajan deo aktivnosti Spoljnotrgovinske arbitraže usmeravao ka preventivnom

delanju.⁶⁰ To je činio tako što se starao da Spoljnotrgovinska arbitraža daje savete i mišljenja domaćim privrednim subjektima kako bi im pomogla da međunarodne poslovne nesporazume reše uz što manje posledica, da u što ranijoj fazi izbegnu sporove sa svojim partnerima i da ne dođu u situaciju da moraju da vode postupke pred stranim sudovima, arbitražama ili drugim telima. Kako navodi profesor Đurović, „(...) *retko prođe dan a da se dve-tri organizacije udruženog rada ne obrate Spoljnotrgovinskoj arbitraži u vezi sa određenim složenim pitanjima iz oblasti spoljnotrgovinskog poslovanja i mogućim pravnim rešenjima nastale situacije*“ (Đurović 1982, 10). Premda davanje pravnih saveta ne spada u krug redovnih delatnosti jedne arbitražne institucije, odluka profesora Konstantinovića da Spoljnotrgovinska arbitraža pruža savetodavnu podršku domaćim privrednicima nesumnjivo je doprinela jačanju poverenja u stručnost beogradske Arbitraže, pa je tako bila i u funkciji obavljanja njene primarne misije.

Imajući sve ovo na umu, sasvim je očekivano to što su Spoljnotrgovinska arbitraža i profesor Konstantinović kao njen predsednik uživali veliko poštovanje ne samo na unutrašnjem već i na međunarodnom planu. Arbitraža je bila predstavljena na svim vodećim međunarodnim stručnim skupovima, a izlaganja profesora Konstantinovića su bila visoko stručno ocenjivana od učesnika iz različitih političkih i ekonomskih podneblja (Đurović 1982, 10). Kao što je stručnim savetima pomagala domaćim privrednicima, Arbitraža je pomagala i u osnivanju arbitražnih institucija u regionu. Ostalo je zabeleženo da su Spoljnotrgovinska arbitraža i profesor Konstantinović dali veliki doprinos osnivanju institucionalne arbitraže u Grčkoj sedamdesetih godina HH veka tako što su, između ostalog, grčkim kolegama omogućili uvid u relevantne normativne akte i arbitražnu praksu, preneli sopstvena iskustva i dali brojne praktične savete (Đurović 1982, 11).

5. ZAKLJUČAK

Spoljnotrgovinska arbitraža pri Trgovinskoj komori FNRJ osnovana je u doba velikih političkih, ekonomskih i pravnih izazova. Njena uloga se zato nije svodila na to da bude tek „jedna od“ svetskih arbitražnih institucija već je morala da stvori i učvrsti kulturu arbitražnog rešavanja privrednih sporova u društvu koje se još oporavljalo od razornih posledica Drugog svetskog rata i, uporedo sa tim, doživljavalo brojne promene. U radu na uspostavljanju

⁶⁰ Zanimljivo je primetiti da je iznalaženje što delotvornijih načina prevencije sporova i danas jedan od važnih zadataka međunarodne trgovinske i investicione arbitraže.

Spoljnotrgovinske arbitraže profesor Mihailo Konstantinović je angažovao svoje najveće kvalitete i sposobnosti: široko obrazovanje, istančano razumevanje svrhe prava, dalekovidost, svest o potrebi prilagođavanja prava uslovima društva u kome će se primenjivati i, nadasve, talenat da stvara dela koja odolevaju vremenu. Rezultat njegovog posvećenog rada bio je sasvim očekivan: Pravilnik iz 1947. godine bio je dovoljno sažet da svojom detaljnošću ne odvraća privredne subjekte od ugovaranja arbitraže, a opet dovoljno precizan u normiranju osnovnih pravila arbitražnog postupka. Njime je tako postavljen temelj za sistem koji će se u narednim decenijama, pa sve do današnjih dana, razvijati i usavršavati.

Međutim, za uspeh Spoljnotrgovinske arbitraže nije bio dovoljan samo valjano sastavljen pravilnik. Bilo je potrebno i odgovarajuće usmeravanje rada ove institucije, naročito u prvim godinama njenog postojanja. I na tom polju profesor Konstantinović je pokazao izuzetnu sposobnost i uložio veliki trud da Arbitraža što brže zadobije poverenje privrednih subjekata, najpre u zemlji pa onda i u inostranstvu. Taj cilj je, s jedne strane, postignut insistiranjem na visokim standardima stručnosti, nezavisnosti i nepristrasnosti u odlučivanju, a s druge strane, savetodavnom delatnošću upravljenom ka izbegavanju sporova i ka jačanju povezanosti između Arbitraže i privrede.

Stalan rast broja predmeta rešavanih prema Pravilniku Spoljnotrgovinske arbitraže, njena sve veća internacionalizacija i jačanje uticaja u svetu međunarodne arbitraže nedvosmisleno potvrđuju da su dobar Pravilnik i vešto rukovođenje Arbitražom bili dva ključa kojima je profesor Mihailo Konstantinović otvorio vrata novog, modernog doba u razvoju jugoslovenske i srpske arbitraže. Uspešan početak rada Spoljnotrgovinske arbitraže nesumnjivo je uticao na promenu odnosa jugoslovenskog društva prema tom načinu rešavanja sporova, što potvrđuje činjenica da je samo desetak godina nakon osnivanja ove institucije Jugoslavija počela ubrzano da pristupa međunarodnim ugovorima kojima se uređuju različiti aspekti arbitražnog postupka. Ratne, političke i ekonomske nevolje devedesetih godina prošlog veka prekinule su rast Spoljnotrgovinske arbitraže, ali ona, za razliku od mnogih drugih ustanova iz jugoslovenske ere, ipak nije nestala. Zato se treba nadati da će taj vredan deo zaostavštine profesora Konstantinovića nastaviti da odoleva savremenim izazovima i barem u regionalnim okvirima čuvati nekadašnji sjaj.

LITERATURA

- [1] Born, Gary. 2022. *International Commercial Arbitration*. 3rd edition. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- [2] Đorđević, Milena. 2010. The Foreign Trade Court of Arbitration at the Serbian Chamber of Commerce (Serbian FTCA). FTCA-1 – FTCA-72. *World Arbitration Reporter*, eds. Loukas Mistelis, Stavros Brekoulakis. New York: JurisNet.
- [3] Đurović, Radomir. 1–2/1982. In memoriam profesoru dr Mihailu Konstantinoviću. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 30: 7–11.
- [4] Goldštajn, Aleksandar. 1967. *Privredno ugovorno pravo*. Zagreb: Informator.
- [5] Ilić, Radivoje. 1975. Trideset godina pravosuđa SFR Jugoslavije. *Zbornik Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu* 15: 79–101.
- [6] Jakšić, Aleksandar. 2003. *Međunarodna trgovinska arbitraža*. Beograd: Margo-art.
- [7] Jovanović, Marko. 2021. Odlučivanje po pravičnosti u novijoj praksi Spoljnotrgovinske / Stalne arbitraže pri Privrednoj komori Srbije. 383–400. *Liber amicorum profesor Mirko Vasiljević*, ur. Dušan Popović. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [8] Kidrič, Boris. 1946. Principi Zakona o rešavanju imovinskih sporova putem Državne arbitraže. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 61: 201–203.
- [9] Knežević, Gašo, Vladimir Pavić. 2009. *Arbitraža i ADR*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [10] Konstantinović, Mihailo. 3–4/1982. Pravo, sila i pravičnost. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 30: 361–363.
- [11] Lew, Julian, Loukas Mistelis, Stefan Kröll. 2003. *Comparative International Commercial Arbitration*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- [12] Lukić, Radomir. 1–2/1982. In memoriam profesoru dr Mihailu Konstantinoviću. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 30: 5–7.
- [13] Milošević, Ljubiša. 2/1959. Rešavanje trgovinskih sporova sa elementom inostranosti od strane Spoljnotrgovinske arbitraže pri Saveznoj spoljnotrgovinskoj komori u Beogradu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 7: 198–202.

- [14] Mitrović, Dobrosav. 2-3/1961. Dva slučaja egzekviture odluka Spoljnotrgovinske arbitraže pred francuskim sudom. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 9: 256-260.
- [15] Mitrović, Dobrosav. 1/1964. L'arbitrage du commerce extérieur en Yougoslavie. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* 11: 148-159.
- [16] Mitrović, Dobrosav. 2003. Spoljnotrgovinska arbitraža pri Privrednoj komori Srbije. *Arbitraža* 3: 122-129.
- [17] Perović, Slobodan. 1996. Skica za jedan portret. 7-32. Mihailo Konstantinović. *Obligacije i ugovori: Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*. Beograd: Službeni list SRJ.
- [18] Poznić, Borivoje. 3/1954. Izbrani sudovi i naši pravosudni zakoni. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 2: 305-310.
- [19] Stanivuković, Maja. 2022. National Report for Serbia (2020 through 2022). 1-68. *ICCA International Handbook on Commercial Arbitration*, ed. Lise Bosman. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- [20] Trajković, Miodrag. 2000. *Međunarodna trgovinska arbitraža*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu - Udruženje pravnika Jugoslavije.
- [21] Vasiljević, Mirko. 1997. Pedeset godina Spoljnotrgovinske arbitraže pri Privrednoj komori Jugoslavije u Beogradu. 3-13. *Zbornik referata: Međunarodna privredna arbitraža - stanje i perspektive*. Beograd: Spoljnotrgovinska arbitraža pri Privrednoj komori Jugoslavije.

Marko JOVANOVIĆ, PhD

Associate Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

CONTRIBUTION OF MIHAILO KONSTANTINOVIĆ TO THE MODERNIZATION OF THE YUGOSLAV ECONOMY – THE ESTABLISHMENT OF THE FOREIGN TRADE COURT OF ARBITRATION

Summary

The Foreign Trade Court of Arbitration in Belgrade is one of the historic landmarks left behind by Mihailo Konstantinović. Professor Konstantinović was one of the main proponents of the establishment of this institution and he served as its first president. In that capacity he was in a position to steer the work of the FTCA so that it gained the trust of the business community as quickly as possible and became a reputable arbitral institution both in Yugoslavia and abroad. Records show that the Belgrade Court of Arbitration soon became a leading arbitral institution worldwide and its influence spread far beyond the Yugoslav market. The article presents and analyzes different methods and instruments that Professor Konstantinović used to develop the FTCA and shows how the successful establishment of this institution brought arbitration in Yugoslavia and Serbia into the modern era.

Key words: *Foreign Trade Court of Arbitration in Belgrade. – Rules of the Foreign Trade Court of Arbitration. – Arbitral Procedure. – History of Arbitration. – Mihailo Konstantinović.*

Article history:

Received: 16. 9. 2022.

Accepted: 30. 11. 2022.